

Die ANC/SAKP in Angola: ’n Gevallestudie Rakende Interne Demokrasie

*Leopold Scholtz en Ingrid Scholtz**

Inleiding

Al die Suider-Afrikaanse revolusionêre bewegings wat teen wit minderheidsregerings in opstand gekom het, het dit – volgens hulleself – gedoen ter wille van vryheid en demokrasie. Tog het sommige in ballingskap uiters brutaal teen afwykende en onafhanklike denke opgetree. Dissidente wat die politieke of militêre benadering van die leierskap bevraagteken of meer interne demokrasie in die bewegings, meer openheid en verantwoordbaarheid van die leiers verlang het, is geïntimideer, vervolgd, op grond van gefabriseerde aanklagte en sonder om hulleself te kon verdedig opgesluit, aangerand, mishandel en gemartel.

Die vraag is wat dit, indien enigiets, sê van die interne demokratiese kultuur in die bewegings. Nog ’n vraag is waarom hulle dit gedoen het, terwyl hulle immers beweer het dat hulle vir vryheid veg.

Veral twee bewegings het hulle hieraan skuldig gemaak, naamlik Swapo en die ANC (laasgenoemde saam met sy bondgenoot, die Suid-Afrikaanse Kommunistiese Party of SAKP). Dié bondgenootskap het in ballingskap ’n terreurbewind van soortgelyke omvang as Swapo teenoor andersdenkendes gevoer en ook menseregte-vergrype gepleeg. Waar Swapo egter ná sy bewindsoorname in Namibië geweier het om sy wandade te erken, het die ANC/SAKP later wel ’n sekere mate van openheid aan die dag gelê. Die vraag wat in dié artikel ondersoek word, is presies wát die ANC/SAKP erken het, en of die erkennings ten volle klop met die historiese werklikheid soos dit uit die beskikbare bronne blyk.

Agtergrond

Waarskynlik die belangrikste rede waarom die ANC/SAKP se gewapende mag, Umkhonto we Sizwe (MK), in die eerste sowat anderhalwe dekade ná die begin van die gewapende stryd in 1961 geen sukses kon behaal nie, was die geografie. Suid-Afrika was omring deur gebiede onder blanke beheer – die Portugese kolonies, Rhodesië en Suidwes-Afrika. Dit het in 1974-1975 verander toe die Portugese diktatuur in ’n staatsgreep omver gewerp en onafhanklikheid aan Angola en Mosambiek verleen is. Waar MK se naaste militêre basisse voor die tyd in Tanzanië was, het hy nou die vryheid gekry om verskeie kampe in Angola op te rig waar hy sy militêre operasies rustig kon voorberei.

Om die gebeure van die jare tagtig behoorlik te begryp, is dit egter nodig om te weet dat die ANC/SAKP reeds in die jare sestig geen gelukkige geskiedenis met hulle vegters in MK gehad het nie. Destyds was die belangrikste MK-basis in Kongwa, Tanzanië, waar die meeste MK-vegters gehuisves en opgelei is. Daar was egter talle probleme, byvoorbeeld voortdurende konflik tussen veral die Xhosas, Zoeloes en

* Leopold Scholtz is burohoof van Media24 in Brussel en buitengewone hoogleraar in Geskiedenis aan die Universiteit Stellenbosch. Ingrid Scholtz is vryskut-dosent aan die Departement Joernalistiek aan die Universiteit Stellenbosch.

Tswanas.¹ Daar was geen noemenswaardige militêre aktiwiteit nie. Terwyl die leiers in Dar es Salaam in relatiewe weelde geleef het, het die gewone MK-vegters met ellendige toestande te make gehad. Joe Matthews het hom later herinner:

The boredom of spirited men soon sprouted a series of grievances at the camp. The leadership of the camp left much to be desired. There was a great deal of heavy drinking of intoxicating liquor. The camp commander, Ambrose Makiwane, was crude in the treatment of the men and introduced practices that left much resentment. As always in such situations, the solidarity of the men began to crumble, and groupings began to form, based on places of origin, tribe, and ideology. But at the root of the problem was the perceived delay in any plan to get back home to fight apartheid with the new weapons they had been trained to use.²

Die manne was ongeduldig. “*Don’t tell us there are no routes,*” het hulle volgens Chris Hani gesê. “*We must be deployed to find routes. That’s what we are trained for.*”³ Maar die reaksie van die kampbevelvoerder, volgens Ben Turok, was om entoesiastiese toesprake te hou “*along the theme that we should all prepare to go to the frontline for action and the transports are waiting when there was clearly no such intention.*”⁴

Die uiteinde van die saak was dat MK, blykbaar meer in die hoop om van ’n groep lasposte ontslae te raak as om werklik ’n slag teen die apartheidsregering te slaan, ’n operasie begin het om ’n weg deur Rhodesië na Suid-Afrika te baan ter voorbereiding van grootskaalse infiltrasie. Dit was die sogenaamde Wankie-veldtog van 1966 en dié van Sipolilo die volgende jaar. Operasioneel en strategies was dit ’n yslike mislukking,⁵ want die meeste vegters is gedood, gevange geneem of moes na Botswana uitwyk.⁶ Chris Hani, leier van die grootste groep van 1966, is 18 maande lank in Botswana aangehou voordat hy vrygelaat is. By sy terugkeer het hy en ses ander MK-offisiere ’n verwoestend kritiese ontleding van die ANC se amateuragtige benadering tot die revolusie geskryf. In die memorandum het hulle ’n vertrouensbreuk tussen hulle en die beweging se leierskap blootgelê en dramaties verwys na “*the frightening depth reached by the rot in the ANC and disintegration of MK*”. Die leierskap, het hulle beweer, was “*completely divorced from the situation in South Africa*”. Die memorandum het verder gewag gemaak van “*the careerism of the ANC leadership abroad, who have, in every sense, become professional politicians rather than professional revolutionaries*”. Ten slotte het die ondergetekendes ’n volle ANC-konferensie geëis om hulle klagtes aan te hoor.⁶

-
- 1 T Bopela and D Luthuli, *Umkhonto we Sizwe. Fighting for a Divided People* (Galago, Alberton, 2005), pp 45-51
 - 2 T Karis and G Gerhart (eds), *From Protest to Challenge V* (Unisa, Pretoria, 1997), p 28
Vergelyk ook: R M Ranilala and others, “The Wankie and Sipolilo campaigns”, in B Magubane (ed), *The Road to Democracy in South Africa I (1960-1970)* (Zebra Press, Cape Town, 2004), pp 482-483
 - 3 T Mali, *Chris Hani. The Sun that set Before Dawn* (SACHED Trust, Johannesburg, 2000), pp 40-41
 - 4 B Turok, *Nothing but the Truth. Behind the ANC’s Struggle Politics* (Jonathan Ball, Johannesburg, 2003), p 231
 - 5 N van Driel, “The Luthuli Detachment and the Wankie campaign, July-September 1967” (<http://www.sahistory.org.za/pages/sources/vandriel-thesis/menu-index.htm>); Ranilala and others, “The Wankie and Sipolilo campaigns”, Chapter 12
 - 6 Karis & Gerhart (eds), *From Protest to Challenge V*, pp 85-87; S Ellis and T Sechaba, *Comrades against Apartheid. The ANC & the South African Communist Party in Exile* (James Currey, Londen, 1992), p 47

Nog voor Hani se terugkeer, het 'n ander groep MK-lede in Julie 1968 uit Tanzanië na Kenia gevlug en politieke asiel gevra. Hulle het eweneens gekla oor die weelderige lewe van hulle bevelvoerders, dat Xhosas voorgetrek is, en dat Sowjet-doktrines oordrewe streng toegepas is.⁷

Aan die eis om 'n konferensie te hou, is ná 'n hele paar maande se debat gehoor gegee. Dit het op die rigtinggewende raadplegende konferensie van Morogoro in 1969 uitgeloop. Dáár is baie gepraat oor die ANC/SAKP-alliansie se ideologiese rigting en die teorie van die gewapende stryd, maar aan die ontevredenheid van die MK-vegters het dit nie veel verander nie.

'n Dekade later het die interne situasie in Suid-Afrika as gevolg van die 1976-opstand dramaties verander. Duisende jong swartes het na die buiteland gestroom om by MK aan te sluit. Hulle is in verskeie kampe, meestal in Angola, gehuisves en opgelei, en hier het 'n herhaling van die Tanzaniese geskiedenis nou op 'n aansienlik groter skaal plaasgevind.

Die kampe

In die jare sewentig en tagtig het die ANC/SAKP volgens sy eie getuienis altesame elf opleidings-, deurgangs- en basiskampe in Angola gehad, wat egter nie almal tegelykertyd bestaan het nie. Hulle was Gabela (opleiding), "Engineering Luanda" (deurgang), Benguela (deurgang), Nova Catengue (opleiding), Quibaxe (opleiding), Funda (opleiding), Fazenda (opleiding), Pango (basiskamp), Viana (deurgang), Camalundi (het net kort bestaan), Caculama (basiskamp), en Caxito (opleiding). Die alliansie het ook vier detensiefasiliteite, versprei oor Suider-Afrika, gehad. Hulle was die berugte "Morris Seabelo Rehabilitation Centre" in Angola, beter bekend as "Kamp 32" of "Quatro", "Sun City" in Lusaka, "The Farm" in Tanzanië, asook "the Ugandan Prison" in Kayunga, Uganda.⁸ Volgens die Skweyiya-verslag was daar egter ook nog detensiefasiliteite in Angola se Sentrale Gevangenis, in die ANC-hoofkwartier in Lusaka (bekend as "Revolutionary Council" of RC), Nonkala in Angola, asook Mazimba in Tanzanië.⁹ Die kampe het onder die militêre hoofkwartier van MK geval, maar die detensiefasiliteite was die verantwoordelikheid van die "Department of National Intelligence and Security", beter bekend as NAT,¹⁰ 'n organisasie wat volgens sommige waarnemers heeltemal deur lede van die SAKP oorheers is.¹¹

Die uittog van jeugdiges ná die 1976-onluste het die ANC/SAKP heeltemal onkant betrap. Opeens is die alliansie oorval deur duisende jongmense vir wie hulle op kort termyn geen heencome kon bied nie. Volgens Hermanus Loots, wat onder sy

7 S. Thomas, *The Diplomacy of Liberation. The Foreign Relations of the ANC since 1960* (Tauris, Londen, 1996), p 52; T. Lodge, *Black Politics in South Africa since 1945* (Ravan, Johannesburg, 1983), p 300

8 "ANC structures and Personnel, 1960-1994" – Bylae I by die ANC se voorlegging aan die WVK (www.anc.org.za/ancdocs/misc/trc2a.html#APPENDIX_1)

9 "Report of the Commission of Enquiry into complaints of former African National Congress prisoners and detainees", 1992, paragraph J (www.anc.org.za/ancdocs/misc/skweyiya.html), hierna aangedui as die Skweyiya-verslag

10 "Report of the commission of enquiry into certain allegations of cruelty and human rights abuse against ANC prisoners and detainees by ANC members", 20 August 1993, p 24, in ons besit en hierna aangedui as die Motsuyenyane-verslag

11 Ellis & Sechaba, *Comrades Against Apartheid*, p 202

MK-*nôm de guerre* James Stuart 'n eerste ondersoek na die toestande in die kampe gedoen het, was Nova Catengue – die eerste kamp – 'n sukses, maar in 1979 het die Suid-Afrikaanse Lugmag (SALM) die kamp uit die lug vernietig, en van daar af het sake agteruitgegaan.¹²

'n Eerste aanduiding vir die ANC-leierskap dat iets verkeerd was, was toe die inwoners van Nova Catengue in September 1977 op groot skaal siek geword het. As dit nie was vir die ingryping van artse nie, aldus die ANC se voorlegging aan die Waarheids-en-Versoeningskommissie (WVK), sou nagenoeg al 500 inwoners gesterf het. Dit is toegeskryf aan 'n poging van Suid-Afrikaanse regeringspioene om hulle te vernietig. Twee jaar later het die SALM se presisiebombardement op die kamp opnuut die idee laat ontstaan dat regeringspioene onder die ANC in Angola gewerk het.¹³

Onder die duisende jonges wat in dié tyd na MK gestroom het, het die alliansie, reg of verkeerd, oral spioene begin sien. Dus het NAT alle nuwelinge aan veiligheidskontroles onderwerp deur hulle te dwing om herhaaldelik hulle eie lewensverhaal neer te skryf, en hulle dan op onkonsekwenthede uit te vang.¹⁴ Só paranoïes het die alliansie geword, dat hy in een van sy veiligheidsdokumente laat skryf het: “*Our guiding principle must be that every new individual is “suspect” until proven innocent*”.¹⁵ Dié beginsel sou later tot groot wantoestande lei, soos gesien sal word. Dit is in dié tyd, laat in 1979, dat die berugte strafkamp Quatro gestig is.¹⁶ Mtunzi Gabriel Mthembu, wat deur die Oos-Duitse geheime polisie, die Stasi, opgelei was, is as bevelvoerder aangestel. Hy was slegs 19-jaar oud, maar bekend as “*the panelbeater*” – 'n titel wat hy, aldus Howard Barrell, gekry het “*in recognition of the cruelty of his methods*”.¹⁷

Intussen het die alliansie met 'n groot probleem te make gekry in die vorm van die duisende jonges wat gebrand het om teen die “Boere” te gaan veg. Daar was 'n duidelike generasiegaping tussen hulle, met hulle politieke onvolwassenheid en haat teen die blankes, en die relatief gedissiplineerde ouer geslag wat gevorm is deur die alliansie se streng beleid van nie-rassigheid. Die Motsuyenyane-verslag merk op dat baie jonges “*exhibited the life-style problems of their generation – petty thievery, smoking dagga and the like*”. Belangriker nog, “*most of them were not disposed to patiently wait until the conditions were ripe to engage the enemy. They wanted to fight, and to fight now*”.¹⁸ Veral die daggarokery het hulle “*ungovernable, antagonistic to leadership and even mutinous*” gemaak.¹⁹

Die MK-leierskap se reaksie was egter totaal buitensporig. Toe 'n MK-vegter in 1981 in Pango betrap word waar hy dagga verkoop, is hy op bevel van die

12 J Stuart (pseudonym of Hermanus Loots), “Commission of Inquiry into recent developments in the People's Republic of Angola”, Lusaka, 14 April 1984 IP” (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html>), hierna aangedui as die Stuart-verslag.

13 “African National Congress Statement to the Truth and Reconciliation Commission”, Augustus 1996 (www.anc.org.za/ancdocs/misc/trctoc.html)

14 “African National Congress Statement to the Truth and Reconciliation Commission”; Een van dié “outobiografieë”, naamlik dié van Tony Yengeni, is gepubliseer Kyk: “Extracts from the SACP's secret papers”, *Molotov Cocktail*, March 2007, pp 26-27

15 V Shubin, *ANC: The View from Moscow* (Mayibuye, Bellville, 1999), p 312

16 Motsuyenyane-verslag, p 41

17 C Smith, “The execution of a camp commander”, *Mail & Guardian*, 30 October 1998; H Barrell, “Suspended NIA official was Quatro boss”, *Mail & Guardian*, 3 December 1999

18 Motsuyenyane-verslag, p 33

19 Motsuyenyane-verslag, p 41

kampkommandant, Kenneth Mahamba (die *nôm de guerre* vir Timothy Seremane), só erg aangerand, dat hy gesterf het. 'n Ondersoek deur die ANC-leierskap na dié daad, het aan die lig gebring dat Seremane glo 'n regeringspioen was. Dit het die vrees vir spioene enorm laat toeneem, veral toe Seremane (onder marteling?) die name van etlike ander beweerde spioene genoem het.²⁰ Seremane is hierna aangehou en het in 1988 onder verdagte omstandighede gesterf.²¹

Die uitwerking van dié beweerde ontmaskering is versterk deur 'n ander saak. Ondanks die feit dat MK-kaders in dié tyd etlike spektakulêre daade van sabotasie in Suid-Afrika verrig het – byvoorbeeld aanvalle op Voortrekkerhoogte, Sasol en ander teikens – was MK inderwaarheid militêr uiters ondoeltreffend. Sowat drie insurgente is uitgeskakel vir elke twee aanvalle.²² Met die voordeel van tydsafstand, kon Chris Hani in 'n onderhoud in 1992 insien dat “*if for instance we had sent people into the country and 60 percent of them were either arrested or killed, sometimes the wrong conclusion would be drawn that those who handled the operation were working for the enemy*”.²³

Dit is duidelik dat die uitskakeling van insurgente 'n ware histerie teweeggebring het. Hani praat van “*a situation of overall suspicion*” en “*paranoia and hysteria*”.²⁴ Om die egte en vermeende spioene uit te ruik, is NAT gestig en hoofsaaklik met jong manne beman – van wie talle eintlik nog tieners was – wat in die Sowjet-Unie en Oos-Duitsland opgelei is. Hulle is na al die kampe versprei as 'n soort geheime polisie. Die algemene weeklikse byeenkomste waarop kaders voorheen vryelik kon praat, is afgeskaf. 'n Elite-eenheid, bekend as die People's Defence Organisation, eweneens bestaande uit jong manne en tieners, is deur Andrew Masedo gestig om ANC-leiers te beskerm wanneer hulle kampe besoek. By besoeke van Oliver Tambo moes die hele kamp eers ontwapen word.²⁵

Terselfdertyd het sommige leiers, ook kampkommandante, in relatiewe weelde geleef en selfs seksuele verhoudings met vroulike kaders (soms teen dié se wil) aangeknoop, iets wat vir die gewone lede verbode was.²⁶ Ander vroue is verkrag. Twee vroulike navorsers wat dit later probeer ondersoek het, het nie ver gekom nie, want die betrokke vroue wou nie daarvoor praat nie. Byvoorbeeld:

In an interview with Caesarina Kona Makhoere she expressed an unwillingness to speak about the camps but intimated that her experience had been terrible. She said “At least in prison I knew I was in the enemy camp”²⁷

-
- 20 “African National Congress Statement to the Truth and Reconciliation Commission”, August 1996 (www.anc.org.za/ancedocs/misc/trctoc.html)
 - 21 Truth and Reconciliation Commission, *Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report 2/4*, p 347, paragraph 99
 - 22 H Barrell, “Conscripts to their Age African National Congress Operational Strategy, 1976-1986” D Phil thesis, University of Oxford, 1993, Chapter 5 (www.sahistory.org.za/pages/library-resources/thesis/barrell_thesis/CHAPT5.htm)
 - 23 H Marais, “Hani opens up”, *Work in Progress*, June 1992, p 19
 - 24 Marais, “Hani opens up”, p 19
 - 25 B Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives. Personal Accounts of the Liberation Struggles* (Index Books, Londen, 1997), pp 59-64
 - 26 Stuart-verslag II (<http://www.anc.org.za/ancedocs/misc/stuartreport.html>)
 - 27 B Goldblatt and S Meintjes, “Gender and the Truth and Reconciliation Commission A submission to the Truth and Reconciliation Commission”, May 1996 (www.doj.gov.za/trc/submit/gender.htm)

Jare later het nóg 'n vrou só getuig:

When I remember my first three years in exile, I feel like crying because I had sexual intercourse with more than 20 MK commanders. I also saw this happening to other young female comrades who joined MK in the '70s and '80s.²⁸

Kaders is nie toegelaat om sonder toestemming te trou of met hulle familieleden in Suid-Afrika te kommunikeer nie – 'n verbod wat openlik deur die leierskap oortree is. “*They drank in the best hotels,*” skryf Ellis en “*Sechaba*”, “*had free communication with South Africa, and, in the cases of some male officials, made free with the wives and girlfriends of ANC members, who felt powerless to complain. The ANC and the Party had their own privileged elite, whatever they might say to the contrary, and the rank and file knew it, and resented the fact.*”²⁹ 'n MK-offisier, Teddy Williams, het later voor die WVK getuig dat toe hy beswaar gemaak het teen die vryheid wat die MK-leiers hulleself toegeëien het om vroulike lede feitlik na willekeur seksueel te misbruik, hy van sy rang gestroop is.³⁰

Teen dié agtergrond het NAT oppermagtig geword. Volgens die Motsuyenyane-verslag, het dit gevaarlik geword “*to voice criticism, and this in turn, stifled the political expression of the cadres.*” Byeenkomste waarop kaders die kans gehad het om griewe te lug, is ná ongeveer 1981 gestaak, “*and criticism of the Organisation or its leadership was thereafter discouraged*”.³¹ Soos 'n groep latere aangehoidenes dit gestel het:

MK began to crack into two armies, the latent army of rebels which kept seething beneath the apparent calm and obedience, and the army of the leadership, their loyal forces ... Security personnel were first-class members of the ANC. They had first preference in everything, ranging from military uniforms and boots right up to opportunities for receiving the best military, political and educational training in well-off institutions in Europe.³²

Mwezi Twala, in dié stadium 'n militêre instrukteur in Pango, het stories gehoor van hoe mense in Viana gruwelik aangerand is om die name van ander daggarokers (lees: spioene) bekend te maak. Later het die terreur ook na Pango uitgebrei. Toe Oliver Tambo die kamp op die hoogtepunt van die terreur besoek, het hy van die ingang tot by die administrasiegebou verby 'n laning bome gestap, met 'n gemartelde gevangene, bebloed en vuil, wat aan elke boom hang. 'n Vergadering is belê waarheen die gevangenes ook geneem is. Twala sê hy kon nie daar wees nie, maar sy adjunk het hom vertel dat

instead of objecting to their treatment, as I had hoped, Tambo berated them for their dissident behaviour and appeared to approve when Andrew Masondo declared that on the president's next visit they would be in shallow graves behind the stage

Die gevangenes is weer aan die bome vasgebind, en Tambo het nie eens na hulle gekyk toe hy uitstap nie. Hulle is nog drie maande lank aan die bome vasgemaak gehou, waarna hulle drie maande se harde arbeid moes verrig, aldus Twala.³³

28 R. Suttner, “Access to women's bodies and the warrior tradition”, *Sunday Times*, 12 August 2007

29 Ellis & Sechaba, *Comrades against Apartheid*, p 192

30 Testimony: T. Williams, 18 June 1996 (www.doj.gov.za/trc/hrvtrans/umtata/williams.htm)

31 Motsuyenyane-verslag, p 38

32 Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives*, p 64

33 M. Twala and E. Benard, *Mbokodo. Inside MK: Mwezi Twala – a Soldier's Story* (Jonathan Ball, Johannesburg, 1994), p 52

Twala se verhaal word in beginsel bevestig deur die getuienis van 'n ANC-verpleegster in Pango, wat voor die Douglas-kommissie³⁴ getuig het oor die beserings wat sy by gevangenes opgemerk het:

- “internal bleeding after having had people jumping on their stomachs with heavy boots on;
- “severe bruising from constant beatings;
- “fractures from having been beaten by iron bars particularly under the feet (we had to put plaster on these fractures);
- “dehydration caused by indefinite incarceration in sealed containers;
- “burn marks from burning plastic which had been held against the skin.”³⁵

Nog 'n inwoner van Pango, wat vyf jaar daar deurgebring het, het die kamp as “a semi-jail” beskryf. “All of us in Pango at this time felt as if we were being ruled by fascists.”³⁶

In 1982 het Oliver Tambo die kaders in die kampe genooi om hulle mening oor die stand van die gewapende stryd te gee. Die wyse waarop die ANC-leierskap die reaksie gehanteer het, het die saak vererger. Talle kaders het skriftelik en krities gereageer. Klaarblyklik het die leierskap geskrik, want die ANC se Nasionale Kommissar (die hoof politieke beampte by MK), Andrew Masondo, het, in die woorde van 'n groep slagoffers, Tambo se teleurstelling oor die kaders se negatiewe houding in die kampe gaan oordra. “Claiming to be echoing the views of President Tambo, he said the papers were unreadable and that Tambo had not expected that this opportunity would be used for launching attacks against the leadership and military authorities.”³⁷ Dat dit werklik gebeur het, word in hoofsaak deur die Stuart-verslag en Mwezi Twala bevestig.³⁸

Die muitery

Te midde van die groeiende frustrasies het die MK-leierskap in 1983 op versoek van die MPLA-regering in Luanda besluit om die kaders in te span vir die oorlog teen Unita. Volgens die Stuart-verslag was die aanvanklike reaksie positief, omdat dit hier gegaan het om operasies teen Unita-eenhede in die omgewing van die MK-kampe self. Die MK-lede se veiligheid is immers bedreig. Toe word egter voorgestel dat die Unita-basisse oorkant die Kwanzarivier ook aangeval moet word. Die voorstel is deur Chris Hani teengestaan, hoofsaaklik omdat die terrein onbekend was, maar sy teenkanting was tevergeefs. Bowendien is die MK-vegters oor die hele Angolese mag verdeel, pleks daarvan om as eenheid aangewend te word. Om alles te kroon, is vyf

34 Dié eenman-kommissie onder die leiding van advokaat R S Douglas, SC, is deur die Washington International Freedom Foundation, 'n konserwatiewe organisasie, gevra om die ANC/SAKP se menseregte-vergrype in Angola te ondersoek. In sy tweede voorlegging voor die WVK (paragraaf 3 5 5), beweer die ANC dat dit deel was van “state-sponsored campaigns to discredit the ANC”, maar die bewering word nie gestaaf nie. Die belangrikste punte in die verslag wyk nie opmerklik van ander ondersoeke af nie.

35 “The report of the Douglas Commission”, 1993, p 25, in ons besit, hierna aangedui as die Douglas-verslag.

36 Douglas-verslag, pp 31-32.

37 Myers (ed), *Revolutionary Times. Revolutionary Lives*, p 65.

38 Stuart-verslag II (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html>); Twala, *Mbokodo*, pp 54-57. Vergelyk ook: Ellis & Sechaba, *Comrades against Apartheid*, pp 129-130; Testimony: O S Mngqibisa, 25 July 1996 (www.doj.gov.za/trc/trc_frameset.htm).

MK's boonop op 26 Desember 1983 in 'n hinderlaag teen Unita gedood. Die Angolese soldate het weggehardloop en die MK's in die steek gelaat.³⁹

Die voorval was water op die meul van die ontevrede MK-kaders, en is vererger deurdat sommige hoogegeplaaste ANC-lede glo verhoed het dat hulle kinders op die front geplaas word.⁴⁰ Reeds vroeg in Desember 1983 het 'n groep MK's by Calangala geweier om saam met Fapla te veg. Hulle het vryelik met hulle gewere in die lug geskiet en die burgerlike bevolking geterroriseer. Toe hulle verneem dat Oliver Tambo by die Caculama-kamp daar naby aangekom het, het hulle geëis dat hy na Calangala kom om hulle griewe aan te hoor, maar Tambo het geweier en teruggekeer na Luanda. Op 12 Januarie 1984 het Chris Hani daar opgedaag om met hulle te praat, maar hy kon nie hond haar-af maak nie. Later die middag het hy Oliver Tambo self daar aangebring, maar dié se toespraak was hoofsaaklik 'n verdediging van die leiding van Joe Modise, leier van MK (wat weens sy beweerde swak leiding baie ongewild was), en dit het sleg by die MK-vegters afgegaan. Die kreet was: "*We want to go home and fight there.*" Hulle is daarop na die Caculama-kamp geneem, en uiteindelik na Viana, die deurgangskamp buite Luanda.⁴¹

Hier het die opstandigheid slegs toegeneem, mede deur die dood van 'n kader wat mishandel is. Van oraloor het ontevrede MK-lede na Viana gestroom – volgens een bron tot negentig persent van alle MK-vegters in Angola.⁴² 'n Komitee van Tien is gekies om hulle griewe aan die Revolusionêre Raad (die liggaam wat vir die gewapende stryd verantwoordelik was) te lug. Hulle het drie eise geformuleer, naamlik:

- die onmiddellike opheffing van die gehate NAT en 'n behoorlike ondersoek na sy bedrywighede;
- 'n ondersoek na die gestageneerde gewapende stryd; en
- die belê van 'n verteenwoordigende konferensie om 'n nuwe Nasionale Uitvoerende Komitee te kies en die ANC se strategie te bespreek.

Voor iets verder kon gebeur, het die Angolese elite Presidensiële Regiment op 16 Februarie 1984 die kamp op versoek van die ANC-leierskap omsingel en die MK's ontwapen. Die ANC kon dus nie op sy eie troepe staatmaak om dit te doen nie. Later die middag het Chris Hani en Joe Modise opgedaag. Modise het die opstandiges in 'n toespraak kwaai uitgetrap en gesê hulle optrede is "*counter-revolutionary*" en dat hulle deur Suid-Afrikaanse regeringsagente gemanipuleer word. Chris Hani se reaksie was net so heftig: "*You are pushing us down the cliff!*," het hy woedend uitgeroep. "*You are stabbing us in the back!*"

Die volgende dag is 32 van hulle gearresteer en die meeste, onder wie die Komitee van Tien, is na Quibaxe en Pango, en van daar na Quatro geneem. Bewend van woede het Hani voor Mwezi Twala, een van die lede van die Komitee van Tien,

39 Stuart-verslag II (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html>)

40 Testimony: D Mthembu at TRC, 22 July 1997 (www.doi.gov.za/trc/special/prison/mthembu.htm)

41 Testimony: D Mthembu, p 19; Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives*, pp 66-67

42 Die beskrywing van die gebeure te Viana berus op die volgende bronne: Motsuyenyane-verslag, pp 38-40; Stuart-verslag II (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html>); Douglas-verslag, pp 18-23; Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives*, pp 67-70; Twala: *Mbokodo*, pp 59-66; Ellis & Sechaba, *Comrades against Apartheid*, pp 132-134; Testimony: L Dyasop at TRC, 25 July 1996 (www.doi.gov.za/trc/trc_frameset.htm)

gestaan, en hom toegesnou: “*What in hell's name are you interested in a conference for when you bloody well know you have a tried and trusted leadership!*” Die ANC sou geen dergelike konferensie hou nie, het hy gesê; dié soort denke is “*sedition and showed the mind of a traitor to the cause*”.⁴³

Ofskoon die ANC-leierskap dus nie wou luister na die griewe van die vegters nie, is ’n kommissie van ondersoek wel na afloop van die gebeure aangestel. Dit het gestaan onder die voorsitterskap van Hermanus Loots, ’n Kaapse bruinman wat onder die skuilnaam James Stuart opgetree het. Dié verslag het in bepaalde opsigte geen doekies omgedraai oor wat fout was nie:

Events referred to in the terms of reference [die munitery te Viana] reflect the frightening situation into which our organisation, the ANC and MK has sunk in the People's Republic of Angola – one of the most serious crises we have ever had to face. The nearly total collapse of the political military and moral authority of our Organisation in Angola, the resultant confusion and fear and lawlessness, when aversion of authority became paramount, are symptoms of a crisis which, in the opinion of the Commission has deep-rooted causes and demand swift and decisive political action.⁴⁴

Die kommissie het verder onder meer aanbeveel dat ’n raadplegende konferensie gehou word soos die Komitee van Tien geëis het, dat Andrew Masedo na ’n ander posisie herontplooi word (niks is egter oor die ewe gehate Joe Modise en Mzwai Piliso gesê nie), dat die kommunikasie tussen die leiding en die vegters verbeter word, dat die wantoestande in die kampe verbeter word en strawwe nie vernederend mag wees nie, asook dat NAT se magte beter omskryf word en hulle verbied word om gevangenes te mishandel.⁴⁵

Dit was egter nie die einde van die probleme nie. In Mei 1984 het ’n tweede opstand uitbreek, dié keer by Pango.⁴⁶ Die onmiddellike aanleiding daartoe was die bevel dat diegene wat by die Viana-munitery betrokke was, “reoriënteringskursusse” moes bywoon. Sommige van dié wat geweier het, is aangerand, aan bome vasgebind, of opgesluit. Op 13 Mei 1984 het ’n groep muiters gevolglik die arsenaal in die kamp bestorm, die wagte ontwapen en een gewond. Deur die nag was daar skermutselinge met loyaliste. In Luanda is ’n mag haastig saamgestel om die munitery te onderdruk. Dié oormag het op die sesde dag by Pango aangekom, die hele dag geveg en pas die aand die oorwinning behaal.

Diegene wat hulle oorgegee het, is volgens ooggetuies erg aangerand en gemartel, onder meer deur gesmelte plastiek op hulle lywe en geslagsdele te drup. ’n Militêre tribunaal het sewe muiters ter dood veroordeel en in die openbaar laat teregstel. ’n Paar muiters wat ontsnap het, het hulle aan ’n groep Russiese soldate oorgegee, is aan die ANC oorhandig en onderweg terug na Pango eweneens wreed mishandel. Eers toe Gertrude Shope, hoof van die ANC-Vroueliga, daar kom, het sy geskok beveel dat die mishandelings en teregstellings ’n einde moes kry. Nogtans is agt muiters na Quatro gestuur; die res is in Pango self aangehou.

43 Twala, *Mbokodo*, p 67

44 Stuart-verslag II (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html>)

45 Stuart-verslag II (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html>), pp 26-29

46 Die beskrywing van die gebeure by Pango berus op die Motsuanyane-verslag, p 40; Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives*, pp 77-81; Ellis & Sechaba, *Comrades against Apartheid*, p 135

Quatro

Die eintlike naam van dié kamp was die Morris Seabelo Rehabilitation Centre en dit het die kodenaam Camp 32 gehad. “Quatro” is Portugees vir “vier”, wat verwys na die Johannesburgse Fort, waar talle ANC-gevangenes opgesluit en soms tereggestel is. Die kamp, wat nie ver van die opleidingskamp Quibaxe, noord van Luanda, geleë was nie, is aan die einde van 1979 op aanbeveling van Mzwai Piliso, hoof van NAT, gestig. Die aanvanklike doel, in die droë bewoording van die Motsuyenyane-kommissie, was “*to create for the Organisation [ANC] a lock-up facility at which people who were regarded as in need of rehabilitation could be rehabilitated*”.⁴⁷

Dié kommissie maak die punt dat Quatro egter reg van die begin af swak beplan is en nie genoeg plek gehad het om groot getalle gevangenes te huisves nie. Geen lopende water of elektrisiteit was beskikbaar nie. In 1979 was daar slegs vier gevangenes, maar binne enkele weke was dit 70 tot 80, en op sy hoogtepunt 111 tot 115.⁴⁸ Volgens die ANC is sowat 308 mense deur die jare daar aangehou. Sowat twee-derdes van al die mense wat in ANC-gevangenis aangehou is, het volgens die beweging erken dat hulle spioene was.⁴⁹ Dit is ’n syfer wat, gesien die marteling waaraan gevangenes onderwerp is, betwyfel kan word.

In Quatro, soos in ander detensiefasiliteite, was NAT die absolute heer en meester, feitlik ongekontroleer deur die ANC/SAKP se politieke leierskap. Wat meer is, Quatro se eerste kommandant, Gabriel Mthembu, was slegs 19-jaar oud, maar is opgelei deur die Oos-Duitse geheime polisie, die Stasi. Sy spanlede se ouderdomme het gewissel van 16 tot 30,⁵⁰ iets wat waarskynlik hulle buitensporige wreedheid verklaar. Sommige was tienerdogters, wat in wreedheid nie agteruit gestaan het vir die seuns van hulle ouderdom nie. “*Quatro was a brutal place, even by prison standards,*” meen die navorser Todd Cleveland.⁵¹

In Quatro was geregtigheid ’n vreemde begrip. Toe Gordon Masheu in 1983 in die kamp opgesluit is, het Andrew Masondo ’n “*kangaroo court*” daar gehou. “*I was fortunate to be sentenced [to] four years’ imprisonment and hard labour by this court. In the court an inmate could not speak. We were called one after the other to simply come and receive sentences.*”⁵² Daarna het ’n gevangene slegs twee “regte” gehad – “*to work hard and to be beaten*”, soos ’n getuie dit gestel het.⁵³

In Quatro het dit nie saak gemaak wie die gevangene was, wat sy waarde as soldaat of as ANC-lid was, wat sy politieke oortuigings was, of hy lojaal aan die leierskap was, of nie.⁵⁴ Dit het nie saak gemaak of hy/sy verhoorafwagtend was of

47 Motsuyenyane-verslag, p 41

48 Motsuyenyane-verslag, p 42

49 Tweede voorlegging van die ANC aan die WVK, 3 2 (www.anc.org.za/ancdocs/misc/trc2d.html#Appendix%206)

50 Motsuyenyane-verslag, p 43

51 T. Cleveland, “‘We still want the truth’: The ANC’s Angolan detention camps and postapartheid memory”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 25, 1, 2005, p 63

52 *Electronic Mail & Guardian*, 25 July 1997 (Beëdigde verklaring van Goitseone Gordon Mashoeu)

53 Testimony: L. Dyasop at TRC, 25 July 1996 (www.doj.gov.za/trc/trc_frameset.htm)

54 Die beskrywing van die toestande in Quatro berus op die volgende bronne: Skweyiya-verslag, paragrawe H, I, J, K en L; Motsuyenyane-verslag, pp 43-46; Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives*, pp 81-88; Twala, *Mbokodo*, pp 78-101

reeds gevonnies nie. Almal is dieselfde behandel. Wanneer hulle daar aangekom het, het hulle 'n vernederende naam soos “donkie”, “bok”, “aap”, “vark”, “dwaas”, “slang”, of “testikels” gekry en is nie meer toegelaat om hulle eie naam te gebruik nie, nie eens onderling onder mekaar nie. Mense is gereeld met oorgawe aangerand en mishandel, en dit het niks met dissiplinêre optrede weens oortredings te make gehad nie. Gevangenes het nie geweet hoe om op te tree om straf te ontkom nie. Dit was geweld ter wille van geweld, en het ten doel gehad om die gevangenes van elke greintjie menslike waardigheid te stroop. Een gevangene was selfs 'n seun van 10-jaar.

Gevangenes is gedwing om onmenslik harde, dikwels sinlose werk te doen, soos om slote te grawe en klippe fyn te kap. Water moes in 'n tenk teen 'n heuwel op gerol word. Nodeloos om te sê, mediese sorg was sowat nul, en die kos hopeloos onvoldoende. Soms het gevangenes een beker water per dag gekry. Loop kon hulle nie; hulle moes te alle tye hardloop. In die aanwesigheid van 'n wag moes hulle hulle gesig na onder keer. Hulle is nie toegelaat om te praat nie, tensy hulle deur 'n wag aangespreek is.

Verskeie “strawwe”, wat arbitrêr uitgedeel is, is gebruik:

- *Pompa* – die gevangene moes sy wange opblaas en is dan herhaaldelik hard in die gesig geklap om pynlike druk op die oordromme uit te oefen;
- *Gasmask* – die gevangene se gesig is in 'n uitgeholde papajahelfte gedruk tot hy gestik het;
- *Slaughter* – gevangenes is tydelik lewend begrawe (soms met 'n *gasmask* oor die gesig);
- *Napalm* – die blare van 'n sekere plant in die omgewing is op 'n gevangene se vel gesmeer, wat dan ure se onuithoudbare gejeuk veroorsaak het. Ander gevangenes is gedwing om deur rooimierneste te kruip, soms nadat hulle met vet besmeer is.

Sommige wagte het daarvan gehou om die gevangenes die keuse tussen “koffie” en “koejawelsap” te gee, wat bloot 'n keuse tussen verskillende maniere van marteling was. Eensame opsluiting, tot 'n volle jaar, is dikwels toegepas.

By ondervraging is gevangenes op verskeie maniere gemartel. Sommige moes met 'n stok agter die knieë en op die arms staan, en as hulle nie meer kon nie, is hulle gruwelik geslaan. 'n Ander manier was om die gevangene se voetsole te slaan terwyl dié op die grond sit en sy voete omhoog hou. Gevangenes is aan 'n boom opgehang terwyl hulle voetsole gebrand en geslaan is. Kookwater is op sommige gevangenes se koppe uitgegooi, en in minstens een geval het 'n ooggetuie (Mwezi Twala) gesien hoe die gemartelde se gaar vleis van sy kop afpeul. “Beiroet” was die naam van 'n metode waar die gevangene naak met sy gesig na onder op die vloer lê, en hy dan deur verskeie wagte met latte geslaan word. “Helikopter” het beteken dat jou hande en voete aan mekaar gebind en jy aan 'n paal of boomstam opgehang en geslaan word.

NAT se leier, Mzwai Piliso, het later toegegee dat die slaan van voetsole 'n lieflike manier was, aangesien ander dele van die liggaam “*easily rupture*”. Dit was geregverdig, het hy gesê, want hy wou inligting hê, “*at any cost*”.⁵⁵

55 Skweyiya-verslag, paragraaf N (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/skweyiya.html>)

'n Tipiese beskrywing van die marteling is voor die WVK deur George Dube gegee:

[T]hey called me, it was 11 at night So I went there I knew that today is my last day because always there at that place, the way it was so bad, my brother, I was praying I remember I prayed three times that I would wake up one morning being dead, please God, why don't you separate my soul, my spirit and my body Really I had a very serious wish I would wake up dead And of course we would wish that, it was not only me So I was taken to that room at 11 o'clock I was beaten at night Whooh, I was beaten, my brother!!!! They told me to strip my clothing off and remain in underwear, I did so You lie on your stomach and pick your legs up like this, boots out, pick my legs up then they hit me with electric cord under the feet there My feet were cut, like being cut by razors I couldn't stand it so I wanted to stand up and sort of fighting myself There were four officers, the commander, the commissar, I don't know the other two guys were helping the commander and the commissar of the camp That was Sizwe Mkhonto [die skuilnaam vir Gabriel Mthembu, die kampbevelvoerder], Morris, the other two I forget When I entered the house you could also when you went into that room there was blood as though somebody was just splashing blood on the walls I saw one tooth down there I just thought today here that's my last

So I was beaten there Sizwe was kicking me When I was taken with the two fists like this, dotted me down, kick my mouth, I'm sure that's their system they know you won't tolerate this beating under the feet, you will want to refuse and then they put you down and they kick you on your mouth and your teeth out So I was torn, my mouth was torn, my eye here, even now if you hold me you can hear the bone is broken bone that very day The boot, the boot had an iron in front there So I was kicked around and beaten on my body, fists, kicked my abdomen, boots and then they told me I should sit around the corner there, by the corner there, they drank tea They told me that you are lying you are going to tell us who sent you here, you don't want to tell us you are going to tell us So I couldn't tell What was I going to tell, because I knew nothing about being a spy I never spied anybody in my life To an extent that I even saw that Comrade Wandile, I told him that John Vorster Square is here now You have been calling me a spy, John Vorster is just nearby, let's go and ask if George Dube was a spy, do they know George Dube So he tried to be smiling around

So okay, I was beaten there, they rested and then they started beating me again and so forth for almost one and a half hours, I don't know how many minutes they were busy beating me there Then they took me out of that house They told me to go and sleep I had to go the next day with those swollen feet to go and work Because even to go to the toilet in the morning you run, you don't just walk there Always you are [indistinct] in this camp here, there is no walking⁵⁶

Vroue het nie vrygespring nie; in sommige opsigte was hulle lot erger. Hulle is op verskeie maniere met voorwerpe onsedelik aangerand en/of verkrag. Een getuie het vertel:

I recall an incident in Quatro when four women who were imprisoned there became insane as a result of their treatment They were frequently beaten up and often sexually abused by the guards Eventually they were all executed because it was impossible for them to be released as they were insane⁵⁷

Dit is toestande wat nie agteruit staan vir dié in die Goelag in die Sowjet-Unie of in Nazi-werkkampe in die jare dertig en veertig nie.

Soos hier bo gestel is, was NAT verantwoordelik vir die detensiefasiliteite. Die Stuart-kommissie het reeds in 1984 tot die gevolgtrekking gekom dat NAT se

56 Testimony: G Dube, 19 April 1996 (www.doi.gov.za/trc/trc_frameset.htm)

57 Douglas-verslag, p 30

doeltreffendheid ernstig deur sy buitensporige wreedheid aan bande gelê is. “*Force has become the rule rather than the exception.*”⁵⁸ Lede van NAT het hulle nie as verantwoordelik aan die ANC-leierskap beskou nie, slegs aan die leierskap van NAT, en NAT het niks gedoen om die mishandelaars aan bande te lê nie. Gerugte van grootskaalse korrupsie in NAT het die ronde gedoen.⁵⁹ In welke mate NAT buite beheer was, het geblyk deur die 6-weke lange aanhouding van Pallo Jordan in 1983, bloot omdat hy NAT in ’n private gesprek gekritiseer het. Hy het ironies na die organisasie verwys as “*amapolisa*”, waardeur hy NAT op een vlak met die apartheidspolisie gestel het. Toe besluit is om hom aan te hou, het ’n NAT-offisier glo gesê: “*Eli intellectual lase Merika lijwayela kabi*” [“Hierdie Amerikaans-opgeleide intellektueel is te groot vir sy skoene”]. Dit is duidelik dat sy aanhouding ideologiese ondertone gehad het. Hy is slegs weens die tussenkoms van Oliver Tambo vrygelaat.⁶⁰

Quatro is uiteindelik in Desember 1988 ontruim ná die New Yorkse akkoorde tussen Suid-Afrika, Angola en Kuba. Een van die bepalinge was dat die ANC sy militêre kampe in Angola moes ontruim. Die byna 90 gevangenes wat toe nog oor was, het uiteindelik meestal in ’n tronk in Uganda beland, waar hulle posisie ook ellendig was. Hulle is eers laat in 1990 ná ’n eetstaking vrygelaat.⁶¹ Ander is na die ANC-kamp Dakawa in Tanzanië geneem, waar hulle politieke asiel gevra het en na Suid-Afrika gerefugeer is.⁶²

Die ANC/SAKP-leierskap se hantering van die saak

Die vraag is nou wát die ANC-leierskap geweet het, wannêër hulle dit te wete gekom het, en wat hulle aan die saak gedoen het.

In die loop van die 1980’s het verskeie ANC-leiers Quatro (en ander detensiefasiliteite) besoek. Onder hulle was Hermanus Loots (skrywer van die Stuart-verslag), Joe Modise, Mzwai Piliso, Andrew Masondo, Moses Mabhidla, Chris Hani, Thomas Nkobi, Alfred Nzo, Ronnie Kasrils en Gertrude Shope.⁶³ Masondo het voor die WVK getuig dat hy Quatro gereeld besoek het, soms selfs tot twee keer per maand.⁶⁴ In Augustus 1987 het Oliver Tambo self Quatro besoek. Hy was geskok oor wat hy daar gesien het. Die selle was te donker en verstikkend, volgens een opmerking van hom wat opgeteken is. Kamp 32, het hy glo ook gesê, is een kamp waarsonder die ANC kan klaarkom.⁶⁵

Volgens Ronnie Kasrils het hy in die vroeë tagtigs as regionale kommissar niks van die bestaan van die kamp geweet nie. Eers toe hy hoof van MK se Afdeling Militêre Inligting word, is hy daaromtrent ingelig.⁶⁶ Volgens hom is die leierskap van die

58 Stuart-verslag II (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html>)

59 Motsuyenyane-verslag, pp 27, 29

60 Motsuyenyane-verslag, pp 27-28; S Ellis, “Mbokodo: Security in ANC Camps, 1961-1990”, *African Affairs*, 93, 1994, p 294; Marais: “Hani opens up”, p 19

61 Skweyiya-verslag, paragraaf J (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/skweyiya.html>); Douglas-verslag, pp 36-37

62 Twala, *Mbokodo*, pp 102-114

63 Motsuyenyane-verslag, p 46 Vergelyk ook Douglas-verslag, pp 16-17, 33

64 Testimony of A Masondo, p 46 (<http://cryptome.org/za-masondo.txt>)

65 Motsuyenyane-verslag, pp 45, 46; Skweyiya-verslag; Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives*, p 83

66 R Kasrils, *Armed and Dangerous. From Undercover Struggle to Freedom* (Mayibuye, Bellville, 1998), p 252

ANC/SAKP ook nooit oor die Quatro-wantoeastande ingelig nie. “*Perhaps those of us who found time to visit Quatro were naïve to believe that all of the warders or security officers were going to behave correctly when news of apartheid atrocities reached them*”⁶⁷ – ’n opmerking waarmee hy die morele verantwoordelikheid netjies op die skouers van die apartheidsregering geplaas het.

Dit is moeilik om te aanvaar dat Kasrils en die ander leiers werklik nie geweet het nie. Volgens die Motsuyenyane-verslag het die ANC-leierskap wel deeglik geweet wat in Quatro gebeur, al is die saak in die jare 1979-1985 nooit deur die Nasionale Uitvoerende Komitee bespreek nie.⁶⁸ As hulle inderdaad nie geweet het nie, kón hulle wel geweet het as hulle ’n bietjie moeite gedoen het. Thenjiwe Mtintso, tot 1987 die ANC-vertegenwoordiger in Uganda, het later laat blyk dat sy wel geweet het van die verkrachtings van vroue in die kampe.⁶⁹

Die kernprobleem is dat Tambo geen sterk leier was nie. Uit Luli Callinicos se hagiografie oor hom,⁷⁰ blyk dit dat hy ’n minsame, vriendelike mens was wat nie van konflik of vinnige besluite gehou het nie. Sy groot verdienste vir die ANC/SAKP is dat hy die alliansie deur die moeilike jare van ballingskap bymekaar kon hou. Sterk optrede om NAT hok te slaan, kon nie van hom verwag word nie. Volgens Mwezi Twala het hy sy besoek van 1987 aan Quatro gebruik om aan die gevangenes duidelik te maak hoe verkeerd hulle in hulle ongehoorsaamheid aan die ANC-leierskap was. Al wat egter daarna verbeter het, is dat ventilasiegate in die selle aangebring is.⁷¹

Die opstand van 1984 het een positiewe gevolg gehad: die ANC-leierskap het besluit om ’n raadplegende konferensie, die eerste in 15 jaar, te hou. Dit het in Junie 1985 te Kabwe, Zambië, plaasgevind, maar die rebelle was teleurgesteld met die uitkoms. In sy openingstoespraak het Tambo gladnie by name na die opstand en die eis om demokratiese verantwoordbaarheid verwys nie; hy het slegs daarop gesinspeel: “*This is not an emergency conference to overcome a crisis within our movement,*” het hy gesê.⁷²

Volgens Paul Trehwela, wat weens sy Trotskiïstiese oortuigings uit die alliansie geskors is, is geen verwysing na die munitery te Viana en Pango op die konferensie toegelaat nie,⁷³ wat beteken dat Quatro ongetwyfeld ook nie as sodanig ter sprake gekom het nie. Chris Hani het later in ’n onderhoud vertel dat die idee was om die Stuart-verslag ter tafel te lê en te bespreek, maar dat dit weens ’n gebrek aan tyd nie gebeur het nie. Dit klink na ’n flouerige verskoning. Die verslag is wel in die NUK ter tafel gelê, maar dit is nooit aan gewone lede openbaar gemaak nie.⁷⁴ Moontlik was daar inderdaad ’n tydsgebrek, maar daar kan aangeneem word dat dit die leierskap goed gepas het.

Tog is daar heelparty verwysings in die dokumente oor die konferensie wat, as ’n mens die agtergrond ken, wys dat die munitery en mishandelings wel deeglik op

67 Kasrils, *Armed and Dangerous*, p 254

68 Motsuyenyane-verslag, pp 28, 46 Vergelyk ook Douglas-verslag, pp 16-17, 33

69 Goldblatt & Meintjes, “Gender and the TRC” (www.doj.gov.za/trc/submit/gender.htm)

70 L Callinicos, *Oliver Tambo. Beyond the Engeli Mountains* (David Philip, Claremont, 2004)

71 Twala, *Mbokodo*, pp 78, 100-101

72 Openingstoespraak, 16 Junie 1985 (www.anc.org.za/ancdocs/history/or/or85-4.html)

73 P Trehwela, “Obituary: Professor Jack Simons”, *The Independent*, 19 September 1995

74 Marais, “Hani opens up”, p 19

bedekte wyse bespreek is. Altesame veertig persent van die afgevaardigdes was immers uit die kampe in Angola afkomstig – mense wat geweet het wat aan die gang was.⁷⁵ In die voorbereidende dokumente wat deur verskeie kommissies en deur streke opgestel is, word gewag gemaak van “*issues of accountability, victimisation and favouritism in the army*”. In een dokument is gekla: “*If you speak your mind, you will never leave Angola*.”⁷⁶ Daar was klagtes oor “*favouritism, regionalism, and even tribalism*”, asook oor die “*arbitrary powers which the security department [NAT] seems to have to arrest, detain and assault people*”.⁷⁷ Tydens die besprekings is ook gewag gemaak van “*misunderstandings that had developed between the Department [NAT] and the membership during the course of its work*”.⁷⁸

’n Militêre kode is aanvaar waarvolgens die voorskrifte oor menslike behandeling in die Geneefse Konvensie vir gevangenes sou geld. “*In imposing punishment,*” het die kode bepaal, “*the competent authorities shall be guided by high political principles to the exclusion of personal animosity or any trace of vendetta. Punishments shall be administered humanely and without undue harshness or cruelty.*”⁷⁹ ’n “*Review Board*” (’n soort appèlhof) en ’n “*Office of Justice*” is in die lewe geroep. NAT moes sy verslae oor vermeende spioene na laasgenoemde stuur, wat die saak dan verder sou neem. Albei organe sou aan Tambo rapporteer.⁸⁰

Ter ere van die ANC se vyf-en-sewentigste bestaansjaar, het Tambo voorts in 1987 aangekondig dat mense wat uit die beweging geskors is en hulle foute erken het, saam met diegene wat deur die apartheidsregime geïntimideer is om op die ANC te spioeneer, weer as lede toegelaat sou word.⁸¹ In Mei 1988 het ’n tribunaal die sake van 25 gevangenes in Luanda hersien. Sewe van hulle het gevange gebly, daar is aanbeveel dat twee tereggestel word, in sewe gevalle is uitspraak voorbehou, twee se sake is vir verdere ondersoek terugverwys, en nog sewe is vrygelaat.⁸²

Al dié mooi woorde is egter baie traag in die praktyk toegepas. Soos Howard Barrell, self ’n gewese ANC-operateur, in sy studie oor die ANC se stryd skryf: “*The lasting impression is of an ANC which is eloquent in its reasoning and its resolutions, but hidebound or incompetent in implementation.*”⁸³

Slegs twee van die verantwoordelike persone is van hulle pligte onthef. Andrew Masondo het sy lidmaatskap van die NUK en pos as Nasionale Kommissar verloor. Joe Nhlanhla het Mzwai Piliso as hoof van NAT vervang, maar dit het eers

-
- 75 “Further submissions and Responses by the ANC to questions raised by the Commission for Truth and Reconciliation”, appendix 6, paragraph 3 3 (<http://www.anc.org.za/ancedocs/misc/trc2.html>)
- 76 “Commission on cadre policy, political and ideological work” (www.anc.org.za/ancedocs/history/conf/kabcadre.html)
- 77 “National preparatory committee composite and organisational report” (www.anc.org.za/ancedocs/history/conf/kabcomp.html)
- 78 “Report, main decisions and recommendations of the second national consultative conference of the African National Congress” (www.anc.org.za/ancedocs/history/conf/kabrep.html)
- 79 “Report of commission on national structures, constitutional guidelines and codes of conduct” (www.anc.org.za/ancedocs/history/conf/kabcode.htm)
- 80 “Operations Report: The Department of Intelligence and Security of the African National Congress” (www.anc.org.za/ancedocs/misc/trc2d.html)
- 81 Speech, Lusaka, 8 January 1987 (www.anc.org.za/ancedocs/history/or/or87-2.html)
- 82 “Further submissions and Responses by the ANC to questions raised by the Commission for Truth and Reconciliation”, appendix 6, paragraph 3 3 (<http://www.anc.org.za/ancedocs/misc/trc2.html>)
- 83 Barrell, “Conscripts to their Age”, Chapter 10 (www.sahistory.org.za/pages/library-resources/thesis/barrell_thesis/CONC.htm)

in 1987 gebeur. Uiteindelik is Zola Skweyiya in 'n nuut-geskepte pos aangestel om toe te sien dat die militêre kode teen dissidente lede van die ANC toegepas word. NAT was egter steeds magtig genoeg om hom te blokkeer en het gedoen wat dit kon om Skweyiya te saboteer. Die houding was dat Skweyiya sy neus in sake steek wat hom nie aangaan nie. Hy is selfs op bedekte wyse met arrestasie gedreig, en Piliso het reguit aan hom gesê dat hy nooit 'n voet in Angola sal sit nie. Eers in Augustus 1987 kon hy ná 'n harde stryd toegang tot die militêre sone in Angola kry. Selfs toe kon hy slegs één besoek aan Viana bring. Sy pogings om ander kampe te sien, met inbegrip van Quatro, is steeds geblokkeer. Sy strewe om toegang tot ANC-detensiefasiliteite in Uganda te kry, is ook in die wiele gery.⁸⁴ Voorts het die ANC 'n poging van die Internasionale Komitee van die Rooi Kruis om toegang tot die kampe te kry, in 1986 gefnuik.⁸⁵

NAT se oppermagtigheid was hardnekkig. Volgens die ANC self het verteenwoordigers van MK en NAT in 1986 in Lusaka onder voorsitterskap van Oliver Tambo byeengekom, waar 'n aanslag op NAT se spesiale status klaarblyklik afgeweer is. Daar is besluit dat MK-strukture in die streek “*should not make any unilateral decisions affecting NAT line functions*”.⁸⁶

Tog het Nhlanhla se oorname in 1987 sake skynbaar verbeter. Die wantoestande in die kampe het afgeneem, en groter openheid van sake is toegelaat. Uiteindelik – dit is nie bekend wanneer nie – is sekere van die skuldiges voor tribunale gedaag en gedissiplineer. Dit is onbekend wat hulle straf was. Nietemin was daar selfs nog in 1988 'n geval van iemand wat in Zambië 'n klag van korrupsie teen 'n medekader gelê het, wat toe deur NAT gearresteer en vier tot vyf maande sonder verhoor aangehou is. Hy is daarna sonder opgawe van redes vrygelaat.⁸⁷

Selfs so onlangs as 1989 is 'n groep oud-gevangenes uit Quatro in Tanzanië toegelaat om aan 'n demokratiese verkiesing vir verteenwoordigers in ANC-strukture deel te neem. Toe hulle egter een van hulleself – een van Viana se Komitee van Tien – kies, het die ANC-leierskap ingegryp. Volgens Paul Trehwela, wat die voorval ondersoek het, is Chris Hani en Stanley Mabizela na Tanzanië gestuur om die verkiesing ongeldig te verklaar en die verkose strukture te ontbind.⁸⁸

Wat het van die belangrikste verantwoordelike individue geword? Die ondersoeke, sê Todd Cleveland, “*produced harsh words but virtually no punitive action*”.⁸⁹ Joe Modise het end-uit hoof van MK gebly en was ná 1994 minister van Verdediging. Andrew Masondo is aanvanklik as hoof van die ANC se kollege na Tanzanië verskuif. Later het hy die ANC se verteenwoordiger in Uganda geword, en is in 1993 aangestel as politieke kommissar van die hele MK, waarmee hy prakties 'n

84 Motsuyenyane-verslag, pp 26, 50-51; Skweyiya-verslag, paragraaf N (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/skweyiya.html>)

85 Sapa-Reuter, “ANC still stands accused”, *Sowetan*, 9 September 1991

86 “Further submissions and Responses by the ANC to questions raised by the Commission for Truth and Reconciliation”, appendix 6, paragraph 3 3 (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/trc2.html>)

87 Motsuyenyane-verslag, pp 29, 57; Skweyiya-verslag, paragraaf N (www.anc.org.za/ancdocs/misc/skweyiya.html); “Further submissions and Responses by the ANC to questions raised by the Commission for Truth and Reconciliation”, appendix 6, paragraph 3 3 (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/trc2.html>)

88 Onderhoud met Paul Trehwela, 14 Junie 2004 (www.omalley.co.za)

89 Cleveland: “We still want the truth”, p 68

hoër pos gekry het as die een waaruit hy agt jaar tevore verwyder is.⁹⁰ Hy het uiteindelik afgetree as luitenant-generaal in die Suid-Afrikaanse Nasionale Weermag. Voor die WVK het hy getuig:

People who it was found that they were enemy agents, we executed them, I wouldn't make an apology. We were at war. If it can be proved that they were executed wrongly, I would be stupid not to say I apologise. But once people were threatening, the people who killed some of our comrades, I can't be apologetic that they were executed, then I wouldn't be doing justice to those comrades who died.⁹¹

Hy het ook die gebruik van marteling “*permissible*” genoem:

There might be times that I will use third degree, in spite of the fact that it is not policy ... in some cases, it is a question of choosing between what is nice to have, and the life [lees: lives] of the people you lead.⁹²

Ofskoon Piliso in die ANC se voorleggings aan die WVK die sondebok gemaak is vir dinge wat verkeerd geloop het,⁹³ het hy ná 1990 'n prominente rol in die ANC bly speel as voorsitter van die beweging se National Campaign Committee. In 1992 het hy in 'n onderhoud volgehou: “*If you are convinced in yourself that you carried out instructions as best you can, that is all that matters ... I have no guilty conscience.*”⁹⁴ Voor die Motsuenyane-kommissie het hy getuig dat daar niks met die Quatro-strafkamp verkeerd was nie, behalwe dat die selle te min ventilasie gehad het. Van marteling was hy nie bewus nie.⁹⁵ In 2004 het die minister van Intelligensie, Ronnie Kasrils, in 'n brief aan die Demokratiese Alliansie se woordvoerder oor intelligensiesake, Paul Swart, geskryf dat Piliso se vervanging as hoof van NAT “*was no reflection of a lack of confidence in him*”.⁹⁶ Piliso is in 1994 as parlamentslid vir die ANC gekies en is later na die kantoor van die Oos-Kaapse premier, Raymond Mhlaba verplaas. Hy is in 1996 oorlede.⁹⁷ Vandag dra die Nasionale Intelligensie-Agentskap se opleidingskollege in Mafikeng sy naam. Dié stap is deur president Thabo Mbeki in 'n brief aan die destydse DA-leier, Tony Leon, verdedig deur daarop te wys dat Piliso “*fought in a struggle for democracy on behalf of the people of South Africa*”.⁹⁸

Die ANC het die gebrek aan optrede teen Masondo en Piliso geregverdig deur te sê dat hulle “*severely censured*” is.

90 “Accused ANC camps abuser made MK commissar”, *Weekly Mail & Guardian*, 13 August 1993

91 *Report of the Truth and Reconciliation Commission II*, Chapter 4, paragraph 144. Die hele ondervraging, wat met geslote deure gebeur het, het uitgelek en is gepubliseer by <http://cryptome.org/za-masondo.txt>

92 Testimony: A. Masondo at <http://cryptome.org/za-masondo.txt>

93 “Further submissions and Responses by the ANC to questions raised by the Commission for Truth and Reconciliation”, appendix 6, paragraph 3.3 (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/trc2.html>)

94 T. Lodge: “Spectres from the camps – the ANC’s commission of enquiry”, *Southern Africa Report*, 8, 3-4, January-February 1993, p. 19. Soortgelyke woorde kom voor in: A. Harber, “Senior ANC officer will bear the blame”, *Weekly Mail*, 14-20 August 1992

95 M. Molete, “Quatro primitive, says ANC official”, *The Star*, 19 May 1993. Die opskrif slaan op Joe Nhlanhla, wat van Piliso oorgeneem het. Kyk ook: D. van Eeden: “Former ANC official tells of camp torture”, *Business Day*, 18 May 1993

96 Letter: R. Kasrils – P. Swart, 22 October 2004 (www.insidepolitics.org.za/blog_details.aspx?EntryId=52&page=search)

97 “Death of Mzwai Piliso”, 26 June 1996 (www.anc.org.za/ancdocs/pr/1996/pr0626.html)

98 Aangehaal in: G. van Onselen: “Who was the butcher?” (www.ever-fasternews.com/index.php?php_action=read_article&article_id=121)

To continue punishing these officials endlessly would be contrary to humane practice, and to the ANC's belief that after rehabilitation those members who had erred should be reintegrated fully into structures. In addition, these officials had not acted with personal vindictiveness; they had acted within the broader context of weaknesses and problems afflicting the ANC as a whole.⁹⁹

En Gabriel Mthembu, die “panelbeater” wat as 19-jarige as kommandant van Quatro aangestel is? Hy het dié posisie tot 1982 beklee en is toe tot ANC-adjunkhoof van Inligting in Angola bevorder. Van 1986 tot 1988 was hy hoof van die ANC se inligtingsdiens in Tanzanië. Ná 1994 het hy 'n senior amptenaar by die Nasionale Intelligensie-Agentskap geword. Hy is in 1999 op aanklag van korrupsie geskors.¹⁰⁰ Voor die WVK het hy die skuld op ander gepak:

We also had people who committed acts of indiscipline, very, very serious cases of indiscipline, we had comrades who abused their positions. To be a member of the security and intelligence department put you in a certain area, it afforded you with certain powers; so other people did take advantage of this, either in abusing power so that they can get hold of women, so that they can get certain favours from certain people. Others even beat up other comrades because they were members of security. We've had those cases. There were cases that were dealt with in terms of individuals involved, but others ran away with murder, honestly, others escaped, they were not punished, so we did not have a watertight system of dealing with those people, but there were those who were denied promotion, others were removed from security and were marginalised and went back to the ranks of comrades, but others managed in some ways that are not clearly discernable, but they managed to succeed to escape with that.¹⁰¹

Uiteenlopende vertolkings

Die vraag is hoe bogenoemde gebeure, wat nie baie gunstig vir die ANC se beeld kan wees nie, vertolk moet word.

Reg van die begin was die paradigma wat die ANC se vertolking van die *struggle* oorheers het, dié van 'n geregverdigde verdediging teen die aanslae van 'n gewetenlose apartheidsregime. In sy toespraak voor die eerste ANC-kongres ná die wettiging daarvan, het Oliver Tambo aan die einde van 1991 slegs in die verbygaan na die kwessie van ANC-menseregtevergrype in die kampe verwys. Daarmee het hy egter die toon aangegee vir wat sou volg:

Whilst aiming to destabilise the Frontline States, the regime increased efforts to weaken the ANC through the infiltration of its agents. Comrades were poisoned in the camps, others kidnapped and many more killed. And in 1984 enemy agents managed to start a mutiny in our camps. We could not allow the enemy to destabilise us with impunity. We strengthened our Department of Intelligence and Security [NAT] and sought to contain the dangers posed by infiltration. We have now released all agents we held, but must continue to uphold our vigilance.¹⁰²

Met verwysing na die ontdekking van 'n spioenasienetwerk in Angola aan die einde van die 1970's, het die ANC in sy eerste voorlegging aan die WVK gesê “*the sophisticated nature and the extent of the network was beyond what anyone had imagined. It was clear that the leadership and the movement as a whole, had escaped*

99 “Further submissions and Responses by the ANC to questions raised by the Commission for Truth and Reconciliation”, appendix 6, paragraph 3.5.1 (www.anc.org.za/ancdocs/misc/trac2.html)

100 H. Barrell: “Suspended NIA official was Quatro boss”, *Weekly Mail & Guardian*, 3 December 1999.

101 Testimony: G. M. Mthembu, 3 April 1998, p. 21 (cryptome.org/za-mthembu.txt)

102 Speech, 2 July 1991 (www.anc.org.za/ancdocs/history/or/or91-3.html)

by the skin of its teeth". Dit is teen dié agtergrond wat NAT 'n groter rol begin speel het; *"it was literally a matter of life and death"*. Die ANC het erken dat *"abuses"* plaasgevind het, maar terselfdertyd beklemtoon dat baie van die bewerings daaroor vals is. *"[W]hile certain cadres deployed as guards in detention centres may be directly responsible for these excesses in their zeal to deal with what they understood as the most critical threat in the history of the ANC, the leadership of NAT did not sufficiently intervene to correct the situation."* Ofskoon die beweging die *"excesses"* diep betreur, *"the real threat we faced and the difficult conditions under which we had to operate led to a drift in accountability and control away from established norms, resulting in situations in which some individuals within the NAT began to behave as a law unto themselves"*.¹⁰³

Oor Quatro was daar slegs 'n enkele sin in die voorlegging: *"The conditions in this detention centre ... should be considered against the 'norm' which existed in general in the camps, given that conditions in any guerrilla military establishment are very difficult and abnormal."*¹⁰⁴ In sy tweede voorlegging het die ANC bostaande paradigma herhaal:

Agents infiltrated into our structures carried out acts such as the attempted mass poisoning of cadres, supplying intelligence which led to the bombardment of one of our camps, sabotage of equipment and deliberate attempts to encourage indiscipline and internal conflict of various kinds. There were a number of cases in which agents supplied their handlers with information which led directly to the assassinations of leaders and the ambushing or arrest, torture, and imprisonment of cadres.

NAT uprooted the regime's most prized network of infiltrators in 1981. Analysis of the activities of some of these agents in the political context in which they took place indicated that they were not merely involved in various attempts to disrupt or damage the ANC, but were actors in a far broader and more ambitious operation by the regime to eliminate and replace key leaders of the ANC, thereby setting the movement on a new route which would culminate in its destruction.¹⁰⁵

Die ANC het herhaal dat die persepsie

that abuses which took place were systematic or widespread is wrong. Those members of the security department of the Department of National Intelligence and Security (NAT) who abused prisoners did so in violation of ANC policy: there was nothing "systematic" about such acts. NAT personnel were given comprehensive and professional training in security and intelligence work in socialist and other countries. The suggestion that any cadre of the ANC was trained specifically in torture is rejected with contempt.¹⁰⁶

In die operasionele verslag van NAT wat die ANC aan die WVK voorgelê het, het die beweging verder gewys op die *"very limited resources accorded to this Department, the trying physical conditions under which it worked, the nature of missions with which enemy agents had been tasked by their masters, and the lack of*

103 "African National Congress Statement to the Truth and Reconciliation Commission", paragraphs 6.3.3.2 & 6.3.3.3 (www.anc.org.za/anddocs/misc/trcall.html)

104 "African National Congress Statement to the Truth and Reconciliation Commission", paragraph 5.4 (www.anc.org.za/anddocs/misc/trcall.html)

105 "Further submissions and Responses by the ANC to questions raised by the Commission for Truth and Reconciliation", appendix 6, paragraph 3 (www.anc.org.za/anddocs/misc/trac2.html)

106 "Further submissions and Responses by the ANC to questions raised by the Commission for Truth and Reconciliation", appendix 6, paragraph 3 (www.anc.org.za/anddocs/misc/trac2.html)

training of cadres in certain duties (such as prison services)". Op grond hiervan was dit byna onafwendbaar dat "*regrettable incidents occurred*", aldus die ANC.¹⁰⁷

Bowendien het die minister van Intelligensie, Ronnie Kasrils, in 2004 daarop aanspraak gemaak dat "*many of the abuses were in fact perpetrated by enemy agents*". Die rol van "*enemy agents as agents provocateurs in wreaking havoc on the liberation movement is well-documented*," het hy volgehou.¹⁰⁸ Voor die Motsuenyane-kommissie het Alfred Nzo, sekretaris-generaal van die ANC, ook getuig dat die meeste klagtes oor die kampe gekom het van *agents provocateurs* wat net moeilikheid wou maak. Die kampe, het hy gesê, was geen plekke van marteling nie, maar het bestaan "*to educate these people politically*".¹⁰⁹

Daarteenoor het baie van diegene aan die ontvangskant van die menseregtevergrype die saak heel anders gesien. Hulle het dit ervaar as 'n poging om meer openheid, demokrasie en verantwoordbaarheid van die leierskap af te dwing, wat wreed onderdruk is. Vyf gewese gevangenes het later só geskryf:

The mainspring of the 1984 mutiny, known within the ANC as Mkatashingo, was the suppression of democracy by the ANC leadership. This suppression of democracy had taken different forms at different times in the development of the ANC, and it had given birth to resistance from the ANC membership at different times, taking different forms corresponding to the nature of the suppression mechanisms.¹¹⁰

Hulle vertel dat die toenemende ontevredenheid van die kaders in die kampe gestuit is deur onvermoë van die leierskap om te verstaan waarom dit gegaan het:

[I]t had become very dangerous to raise even a voice against the leadership. The ANC had become divided into a force of the rank and file and that of the leadership clubbed together with the security apparatus, which had grown to such enormous levels that practically every administration of whatever ANC institution was run by the security personnel, and practically every problem was viewed as a security risk and an "enemy machination".

Dit is vererger deur die "*lavish way of life*" van die ANC-leiers in Lusaka: "*Corruption, involving rackets of car, diamond and drug smuggling, was on a high rise*."¹¹¹

Ook die MK-offisier Teddy Williams, wat deel was van die munitery te Viana en wat in Quatro aangehou is, het bevestig dat "[m]en like Joe Modise, Mzwai Piliso, Andrew Masondo were the ones who came time and again to speak to us and whom we could speak to, they didn't want to listen to our grievances".¹¹²

Analise

Dit sou naïef wees om te betwyfel dat die Suid-Afrikaanse regering moeite gedoen het om die ANC te infiltrêre. Die twee was in 'n oorlog gewikkel. Trouens, 'n

107 "Operations Report: The Department of Intelligence and Security of the African National Congress" (www.anc.org.za/ancdocs/misc/trc2d.html)

108 Letter: R. Kasrils – P. Swart, 22 October 2004 (www.insidepolitics.org.za/blog_details.aspx?EntryId=52&page=search)

109 M. Molete, "ANC's day of judgement on nagging torture claims", *The Star*, 23 June 1993

110 Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives*, p 58

111 Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives*, pp 60, 61

112 Testimony: T. Williams, 18 June 1996 (www.doj.gov.za/trc/hrvtrans/umtata/williams.htm)

hooggeplaaste amptenaar van die destydse Nasionale Intelligensiediens (NID), Maritz Spaarwater, het later in 'n onderhoud vertel dat sy organisasie die ANC “quite considerably” geïnfiltreer het. “We had a number of their bigger people on our books, not the very top people, but we got good information.” Spaarwater het uitdruklik verwys na 'n bron in Dar es Salaam wie se inligting, saam met wat die destydse Veiligheidspolisie van hulle eie bronne gekry het, “gave rise to the action under Jacob Zuma and others in Angola against the so-called traitors, the Quatro Camp where they were confronted and interviewed, so-called, some of them killed, etc., because they'd cottoned on to the fact that we were getting information from inside sources”.¹¹³

Dit sou dus naïef wees om te ontken dat die ANC-leierskap rede gehad het om te skrik toe die spioenasienetwerk aan die einde van die jare sewentig per ongeluk oopgeplek is. Dit sou ook naïef wees om te aarsel oor die noodsaak van deurtastende optrede om die krisis te besweer.

Die vraag is of dit die enigste (of selfs die belangrikste) paradigma is waarbinne die geskiedenis wat in dié studie aandag kry, verstaan moet word. Alles dwing die historikus wat na objektiwiteit strewe om “nee” te antwoord.

Om mee te begin, kom die Stuart-verslag, wat net ná die eerste MK-opstand in Viana opgestel is, tot die gevolgtrekking dat ofskoon Suid-Afrikaanse agente die onrus uitgebuit het, “we have not uncovered any evidence that enemy agents organised the disturbances from the beginning”.¹¹⁴ Trouens, die verslag maak eksplisiet melding daarvan dat die MK-leiding op kritiek gereageer het met verwyte soos “anti-authority”, “lack of confidence in leadership” en “work of enemy agents”. “There has been several cases of victimisation after criticism made in open meetings. This reached such a stage that even when some lower ranking staff units sensed growing discontent, they did not criticise the situation, because of fear of victimisation. Basically, channels of complaints and grievances have been closed down.”¹¹⁵

Op grond hiervan noem Stephen Ellis die uitlating van Tambo in 1992 dat vyandelike agente vir die opstande verantwoordelik was, “a cynical lie”.¹¹⁶

Uit talle ANC-bronne blyk dit dat toleransie en verdraagsaamheid in die 1970's en 1980's geen sterk punt binne die alliansie was nie. Dit het gebeur teen die agtergrond van die groeiende greep, ideologies én organisatories, van die SAKP op die ANC, met 'n gevolglike toename in Stalinistiese denke en praktyke in die alliansie.¹¹⁷

Dié kultuur is versterk deur die politieke indoktrinasie van die MK-kaders in die kampe. Volgens een ooggetuie het die politieke kursusse in die kampe behels “the history of colonialism, the emergence of the Working Class in South Africa, and the

113 Onderhoud met M. Spaarwater, 19 Januarie 2003 (www.omalley.co.za) Vergelyk ook die getuienis van luitenant A. Pretorius van Militêre Inligting (SAW), dat die ANC, MK en MK se inligtingsafdeling “up to the highest level” geïnfiltreer was – 4 Oktober 2000 (www.doj.gov.za/tre/amntrans/2000/201004jb.htm)

114 Stuart-verslag, Deel 3 (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html>)

115 Stuart-verslag, Deel 2 (<http://www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html>)

116 S. Ellis, “Mbokodo: Security in ANC camps, 1961-1990”, *African Affairs*, 93, 1994, p. 283

117 Kyk hieroor: L. en I. Scholtz, “Die oorsprong en ontwikkeling van die SA Kommunistiese Party se tweefaserevolusiemodel I & II”, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 45, 3 & 4, September & Desember 2005

history of the African National Congress. It also dealt with the four pillars of our revolution – underground organisation, mass mobilisation, armed struggle and international support. We then turned to the history of the international communist movement and theories of Historical and Dialectical Materialism.”¹¹⁸ Dit word bevestig deur die titels van studiestukke wat die Londense ANC in samewerking met die Britse Anti-Apartheid Movement vir die politieke opleiding van MK-kaders opgestel het, waaruit die Marxistiese oriëntasie duidelik blyk.¹¹⁹

“*Political education in all our ranks is therefore of fundamental importance,*” het Nkos’nathi Shezi in die MK-lyfblad *Dawn* geskryf. Die ANC, het hy in ortodokse Marxisties-Leninistiese taal geskryf, “*with a correct revolutionary theory, has a scientific approach to war ... our morale emerges from our unshakeable moral, political and ideological unity.*”¹²⁰ Dié politieke opvoeding is gelei deur mense soos die historikus professor Jack Simons, ’n ortodokse Marxis-Lenini wat later selfs die Gorbatsjof-hervormings in die USSR as afwykings gekritiseer het.¹²¹ Isaac Makana het bygevoeg dat “*the people need a vanguard, they must be led.*”¹²²

Overgesetsynde: MK het gemeen dat dit nie die luukse van afwykende en onafhanklike denke het nie, maar beskik oor die wetenskaplike, absolute waarheid wat bepaal word deur die beweging, en wat nie deur gewone lede bevraagteken kon word nie. Dié houding het reeds in die jare sewentig momentum gekry met die skorsing van die sogenaamde “*Gang of Eight*”, ’n groep Afrika-nasionaliste wat ongemaklik met die ANC se nie-rassige benadering was. Kritiek op die ANC-leiding, het hulle in ’n verklaring gekla, word beskou as “*nothing less than treason.*” Demokratiese debat en konstitusionele prosesse is vervang deur “*arbitrary punitive measures.*”¹²³ Bowendien is ’n groep Trotskiïste, onder wie die historikus professor Martin Legassick, in dié tyd uit die ANC geskop omdat hulle denke van dié van die ANC/SAKP afgewyk het. Enige vorm van die Marxisme buite die weergawe van die SAKP is nie geduld nie, en die geskorstes het nie eens kans gekry om hulleself te verdedig nie.¹²⁴

Ofskoon die ANC/SAKP in Londen – waarskynlik weens die geografiese afstand van die hoofkwartier in Lusaka en die relatief oop, liberale atmosfeer in die stad – meer vryheid van mening as in Afrika geduld het, het dit tog perke gehad. Oor een van die vele rusies wat op die skorsing van sekere kritiese lede uitgeloop het, het Denis Goldberg jare later aan die gewese Oos-Duitse diplomaat

118 L Ngcucu, “The honour to serve: memories of the June 16 Detachment” (www.anc.org.za/ancdocs/pubs/umrabulo/umrabulo13e.html)

119 Die titels sluit in: *The White Class Alliance in South Africa and its Relation to International Capitalism; The Changing Class Structure of South Africa: The African Petit-Bourgeoisie; The Nature of the South African Ruling Class; How Capitalism in South Africa Works; Class Concepts, Class Struggle and Racism; People’s Power in Townships*; ensovoorts Sien: H Schleicher, *Südafrikas neue Elite. Die Prägung der ANC-Führung durch das Exil* (Institut für Afrika-Kunde, Hamburg, 2004), p 65

120 N Shezi, “The role of political education in MK”, *Dawn*, 2, 1980, p 3

121 Vergelyk: M Legassick: *Towards Socialist Democracy* (University of Kwazulu-Natal Press, Scottsville, 2007), p 334

122 I Makana, “Our army needs a dynamic political programme”, *Dawn*, 8, 1983, p 8

123 Karis & Gerhart (eds), *From Protest to Challenge V*, p 404 (verklaring van die agt geskorste ANC-lede, Londen, 27 Desember 1975)

124 Vergelyk: Legassick se weergawe in M Legassick: *Towards Socialist Democracy* (University of Kwazulu-Natal Press, Scottsville, 2007), pp 25-28

Hans-Georg Schleicher vertel: “If we would have had a Siberia, people would have been sent to Siberia.”¹²⁵

Paul Trehwela, ’n gewese lid van die ANC en SAKP, het later geskryf dat die alliansie hom in ballingskap “like a one-party state” gedra het: “Dissent of any kind was not tolerated.”¹²⁶ Joe Slovo het self in 1991 getuig dat “[a] style of ideological polemic emerged which prohibited any questioning of the wisdom of the leading organ and was absolutely dismissive of all contrary views”. Dit het gelei tot “a degree of intolerance, exclusiveness and elitism”.¹²⁷

Dit het veral vir MK in Angola gegeld. Ronnie Kasrils vertel dat sekere intellektuele in SAKP-geledere die gevaar ingesien het van die onderdrukking van onafhanklike denke, “but virtually everybody else took what is generally referred to as a hard line”. Hy het ontken dat die party skuld gedra het: “It arose from the intolerable oppression that was the life experience of the black comrades, leaders and rank and file alike”. Vir hulle was onafhanklike denke “a luxury of bourgeois society. It was for this reason that many black comrades, particularly workers, continued to sympathise with Stalin’s tough practices”.¹²⁸ Hani het eweneens erken dat “a culture of intolerance” in die ANC/SAKP vaardig was, maar hy het onmiddellik bygevoeg dat leiers soos hyself, Kasrils en Slovo teenstanders daarvan was.¹²⁹

Die gedrag van leiers soos Hani, Masondo, Piliso en selfs Tambo dui ook op onverdraagsaamheid. Tambo het byvoorbeeld in 1982 eers gevra dat die kaders skriftelik hulle mening vryelik lug, maar toe die stukke vol kritiek blyk te wees, kon hy dit nie hanteer nie, en is die kritiek summier verwerp. Hani en Masondo het dissidente herhaaldelik van verraad beskuldig. Die goed ingeligte Stephen Ellis bevestig dat een van die SAKP se bydraes tot die ANC “the notion of a single correct ideological and strategic line, a direct input from the scientific Marxist-Leninist method” was. Dit “tended to penalize critical thought even among non-soldiers”.¹³⁰ Die gewese Oos-Duitse diplomaat Hans-Georg Schleicher het dit ook oor “ondemokratiese, sentralistiese tendense” in die ANC, wat volgens hom “weselik beïnvloed is deur die sentralisme wat in die SAKP oorheers het, asook deur ’n outoritêre tradisie in die ANC ...”¹³¹ Wat dit in die praktyk op voetsoolvlak beteken het, is bevestig deur Olefile Samuel Mngqibisa in sy getuienis voor die WVK: “As usual, there were guys amongst us, who were planted to listen or to take names of talkative elements. To be talkative or to question issues in the ANC, represented [being an] enemy agent”.¹³²

Bowendien het die ANC in 1980 die Protokol van die Geneefse Konvensie (1977) onderteken,¹³³ wat basies die reëls van oorlogvoering tussen erkende state uitgebrei het na

125 Schleicher, *Südafrikas neue Elite*, pp 265-271 Die aanhaling kom voor op p 268

126 P Trehwela, “Mbeki & AIDS in Africa: A comment”, *New York Review of Books*, 19 October 2000

127 J Slovo, “Beyond the stereotype: The SACP in the past, present and future” (www.sacp.org.za/main.php?include=docs/history/stereotypeJS.html)

128 Kasrils, *Armed and Dangerous*, p 177

129 Marais, “Hani opens up”, p 19

130 Ellis, “Mbokodo: Security in ANC camps, 1961-1990”, *African Affairs*, 93, 1994, p 295

131 Schleicher, *Südafrikas neue Elite*, p 67

132 Testimony: O S Mngqibisa, 25 July 1996 (www.doj.gov.za/trc/trc_frameset.htm)

133 “Statement on signing declaration, on behalf of the ANC and Umkhonto we Sizwe, adhering to the Geneva Conventions of 1949 and Protocol 1 of 1977, at the headquarters of the International Committee of the Red Cross, Geneva”, 28 November 1980 (<http://www.anc.org.za/ancdocs/history/or/or80-11.html>)

konflikte tussen regerings en rebellebewegings. Artikel 11 van dié protokol bepaal dat die fisieke en geestelike gesondheid van gevangenes nie benadeel mag word nie,¹³⁴ iets wat die ANC in Quatro en sommige ander kampe beslis nie nagekom het nie.

Beskou 'n mens die saak van die ander kant, het die ANC in sy eie verdediging heel geloofwaardig gelyk as hy daarop wys dat sommige van die dissidente 'n lang geskiedenis van problematiese gedrag en 'n gebrek aan dissipline gehad het.¹³⁵ Dit beteken egter nie dat hulle nie ook legitieme griewe gehad het nie. Die Stuart-kommissie het die ellendige toestande in die opleidingskampe, die willekeurige optrede van NAT, die vreespsigose wat daardeur ontstaan het, asook die groeiende kloof tussen die leierskap en die gewone kaders baie eerlik toegelig. Die kommissie het die kwessie van spioene ook aangeraak, maar in teenstelling tot die ANC se latere rasionaliserings, was dit slegs 'n ondergeskikte aspek van sy ontleding.

Die drie eise wat die muiters in Februarie 1984 te Viana gestel het, is ook relevant. Twee van die drie eise – 'n ondersoek na NAT se magsmisbruik, en die belê van 'n konferensie om die ANC se rigting te bespreek en 'n nuwe NUK te kies – het regstreeks betrekking op die gebrek aan interne demokrasie in die alliansie gehad. Selfs die derde eis – 'n ondersoek na die stagnasie van die gewapende stryd – het implikasies daarvoor gehad, want dit het beteken dat die leierskap hom oor sy strategie aan die gewone lede sou moes verantwoord. Bowendien het die Stuart-kommissie onomwonde tot die gevolgtrekking gekom dat dit “*was unable to find that the Committee of Ten was an organised conspiracy to take over the leadership or was instrumental in organising the disturbances in the East*”.¹³⁶

Gevolgtrekking

Die ANC/SAKP was by verre nie die enigste bevrydingsbeweging wat midde-in sy stryd om vryheid of ná die verkryging daarvan daardie selfde vryheid verkrag het nie. Daar is etlike ander voorbeelde hiervan.

In die laat jare sewentig, en weer in die tagtigs, het die gewone uitgeweke lede van Swapo byvoorbeeld op die demokratisering van die organisasie aangedring. Die leiers, onder aanvoering van Sam Nujoma, het dit as 'n gevaar vir hulle magsposisie beskou, en het dus 'n veldtog van stapel gestuur waarin duisende dissidente sonder verhoor opgesluit, mishandel en gemartel is om te erken dat hulle Suid-Afrikaanse spioene was. 'n Kultuur van wantroue en vrees het in Swapo posgevat, en kritiek is gesmoor en aan verraad gelykgestel.¹³⁷

134 Teks van die protokol by www.unhchr.ch/html/menu3/b/93.htm.

135 “Further submissions and Responses by the ANC to questions raised by the Commission for Truth and Reconciliation”, paragraph 3.2 (www.anc.org.za/ancdocs/misc/trac2.html)

136 Stuart-verslag, Deel 3 (www.anc.org.za/ancdocs/misc/stuartreport.html)

137 Vergelyk: A Shipanga, *In Search of Freedom* (Ashanti, Gibraltar, 1989), Chapters 23-31; L Dobell, *Swapo's Struggle for Namibia, 1960-1991: War by other Means* (Schlettwein, Basel, 1998), pp 47-51; S Groth, *Namibia – the Wall of Silence. The Dark Days of the Liberation Struggle* (Hammer, Wuppertal, 1995), pp 55-66; J S Saul and C Leys, “SWAPO The Politics of Exile”, in C Leys & J S Saul, *Namibia's Liberation Struggle. The Two-Edged Sword* (James Currey, London, 1995), pp 48-53; C Leys and J S Saul, “Liberation without democracy? The Swapo crisis of 1976”, *Journal of Southern African Studies*, 20, 1, March 1994, pp 123-147; Myers (ed), *Revolutionary Times, Revolutionary Lives*, pp 32-48. Vir 'n Swapo-blik op die krisis, sien: P H Katjavivi, *A History of Resistance in Namibia* (James Curry, London, 1988), pp 105-108.

“*The history of Swapo in exile*,” skryf pastoor Siegfried Groth, wat Swapo se menseregte-vergrype later oopgevelek het, “*was riddled with internal crises. Throughout the Sixties, Seventies and Eighties, the liberation movement lurched from one conflict to another, with a continually escalating trend towards violence among the leadership*.” Hy haal ’n anonieme Namibiese kerkleier aan, wat vroeg in 1979 gesê het: “*The same process has started in Swapo which has also happened in Russia under Stalin ... I am extremely concerned that there will be an era of Stalinism for Swapo in exile*.”¹³⁸ Soos Philip Steenkamp, ook ’n kerklike werker, dit stel, “*subsequent evidence makes it clear that the overwhelming majority were not spies, but simply critics of the leadership, or just people believed liable to be such critics*.”¹³⁹

Daar is getuienis dat dié feitlik totale gebrek aan interne demokrasie Swapo teen die einde van die tagtigerjare byna gebreek het. ’n Anonieme Namibiese kabinetsminister het later teenoor die Kanadese navorsers Colin Leys en John S. Saul erken: “[T]here was fear everywhere. The Central Committee could not act. We were saved by [the implementation of Security Council Resolution] 435.”¹⁴⁰

Ná sy magsoorname in 1990, het Swapo in die naam van versoening geweier om sy misdadige verlede te erken of om diegene aan die ontvangskant van sy vergrype om verskoning te vra.¹⁴¹

Daar is geen getuienis dat Zanu of Zapu, die belangrikste Zimbabwiese bevrydingsbewegings, soortgelyke vergrype tydens hulle stryd teen die blanke minderheidsbewind van Ian Smith gepleeg het nie. Die naaste wat ’n mens daaraan kom, is ’n beskrywing van Zapu se guerrillakampe in Mosambiek deur ’n afvallige lid van die beweging, James Chikerema, as “*the depth and height of decay, corruption, nepotism, tribalism, selfishness and gross irresponsibility on the part of the military administration from top to bottom*.”¹⁴² Moontlik is dit bloot omdat daar, sover bekend, nog nooit ondersoek hierna gedoen is nie. Wat wel taamlik bekend is, is dat Robert Mugabe van Zanu, nadat hy in 1980 aan die bewind gekom het, ’n skrikbewind teen die aanhangers van die mededingende Zapu van Joshua Nkomo in Matabeleland gevoer het. In die sowat twee jaar durende Operasie Gukurahundi is etlike honderdduisende mense onthoof en tienduise mense mishandel, gemartel en verkrag. Minstens twintigduisende mense, moontlik veel meer, is vermoor. Die doel was om die inwoners van Matabeleland te intimideer om hulle steun aan Zapu te onttrek.¹⁴³

Daar is ook talle ander voorbeelde, waarvan die bekendste waarskynlik dié van die kommunistiese diktatuur in die Sowjet-Unie is. Reeds die jaar ná die

138 Groth, *Namibia: The Wall of Silence*, pp 100, 101-102

139 P Steenkamp, “The Churches”, in Leys & Saul, *Namibia’s Liberation Struggle*, p 106 Vir ooggetuieverslae oor die mishandeling van gevangenes, sien: Groth, *Namibia: The Wall of Silence*, pp 114-129

140 Leys & Saul, “Liberation without democracy?”, p 145

141 Leys & Saul, “Liberation without democracy?”, p 145

142 P L Moorcraft, *A Short Thousand Years. The End of Rhodesia’s Rebellion* (Galaxie Press, Salisbury, 1979), p 162

143 Vergelyk: The Catholic Commission for Justice and Peace, *Gukurahundi in Zimbabwe. A Report on the Disturbances in Matabeleland and the Midlands 1980-1988* (Jacana, Johannesburg, 2007); P Stiff, *Cry Zimbabwe. Independence – Twenty Years On* (Galago, Alberton, 2000), Chapters 13-15

Revolusie het Felix Dzjerzjinski, hoof van die Tsjeka, of Russiese geheime polisie (voorganger van die KGB), die teoretiese uitgangspunt gestel:

Ons bestaan op die grondslag van georganiseerde terreur, wat 'n absoluut essensiële element in revolusie is. Ons beveg die vyande van die Sowjet-regering met terreur en elimineer die misdadigers ter plaatse ... Die Tsjeka is geen gereghof nie. Dit is 'n verdediger van die Revolusie ... die Tsjeka is verplig om die Revolusie te verdedig en die vyand te vernietig, selfs indien sy swaard soms op die hoofde van onskuldige mense neerkom.¹⁴⁴

Teen die einde van 1920 was daar reeds 107 konsentrasiekampe wat teen die helfte van die daaropvolgende jaar 110 000 gevangenes bevat het.¹⁴⁵

Onder Lenin se opvolger, Josef Stalin, het die kampe 'n skrikwekkende klimaks bereik. In 1953, toe Stalin oorlede is, het die Goelag-argipel, soos die dissident Alexander Solsjenitsin dit gedoop het, meer as 2,4-miljoen gevangenes gehuisves, terwyl 'n geskatte 18-miljoen tussen 1929 en 1953 vir 'n korter of langer periode in die kampe opgesluit is. Nog 6- tot 7-miljoen is in spesiale dorpieë in Siberië in ballingskap aangehou, waar hulle effens meer vryheid as die kampbewoners geniet het. Byna 2,75-miljoen mense het in die kampe gesterf en uiteindelik was die kommunistiese diktatuur verantwoordelik vir waarskynlik 20-miljoen voortydige sterftes.¹⁴⁶

In China het Mao Zedong nog erger te kere gegaan. Tot diep in die 1980's is 'n geskatte totaal van 50-miljoen mense in konsentrasiekampe opgesluit, van wie sowat 20-miljoen daar gesterf het. 'n Verdere 30- tot 40-miljoen is in 'n kunsmatig veroorsaakte hongersnood dood, saam met 2- tot 5-miljoen mense in die Kulturele Revolusie.¹⁴⁷

By dié soort getalle verdwyn Quatro en die ander ANC-kampe in Suider-Afrika uiteraard totaal in die niet. Op sy hoogtepunt het Quatro effens meer as 'n honderd gevangenes gehuisves, en veel minder as dit het gesterf. Tog, die mentaliteit wat tot Quatro en die gebeure daar aanleiding gegee het, was nie ver van dié wat miljoene in die USSR en China laat omkom het nie. Ook die lede van NAT, synde 'n feitlik uitsluitlike domein van die SAKP, het gemeen dat hulle die belang van die revolusie met 'n harde hand moet verdedig en dat 'n mens, in die woorde van die Amerikaanse joernalis, Walter Duranty, in die 1930's oor die Stalin-diktatuur, nie 'n omelet kan maak sonder om eiers te breek nie.¹⁴⁸ Paul Trewhele, vroeër lid van die ANC en SAKP, wat in die 1960's weggebreek het, het later in 'n onderhoud gesê:

The manner in which the ANC, with CP members very prominent in its leadership, set up this chain of prison camps across Africa and the status of the ANC Security

144 R W Clark, *Lenin. The Man behind the Mask* (Faber & Faber, Londen, 1988), p 370

145 P Johnson, *Modern Times. A History of the World from the 1920s to the 1990s* (Phoenix, Londen, 1996), p 113; A Applebaum, *Gulag. A History of the Soviet Camps* (Allen Lane, Londen, 2003), p 32

146 Applebaum, *Gulag*, pp 515-520

147 P Regoulot, "Het Communisme in Azië: China, Vietnam, Laos en Cambodja", in S. Courtis (red.): *Zwartboek van het Communisme. Misdaden, Terreur, Onderdrukking* (Arbeiderspers, Amsterdam, 1997), pp 638, 663; J Becker: *Hungry Ghosts. China's Secret Famine* (John Murray, Londen, 1996), pp 270-271

148 J Glover, *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century* (Jonathan Cape, Londen, 1999), p 255

Department within the organisation as a whole, as a power in itself, that is deeply Stalinist¹⁴⁹

Die hele geskiedenis van die ANC in Angola in die 1980's wys dat die interne demokrasie in die beweging uiters problematies was. Vir dissidente was daar nie veel plek nie. Selfs as 'n mens sou toegee dat sommige van die dissidente lastige mense kon wees en dat enige beweging wat, soos die ANC, in 'n oorlog gewikkel was, so iets nie maklik kon verduur nie, was die mense se eise op die oog af redelik. Die eise het neergekom op groter demokrasie, deursigtigheid en verantwoordbaarheid van die leierskap aan die lede. Dit sou dalk moeilik haalbaar wees in MK, wat immers 'n militêre karakter gehad het (en dit laat hom moeilik met die demokrasie versoen). Dit geld egter nie in dieselfde mate vir die ANC as sodanig nie, wat immers meer was as net MK. Die ANC het homself as 'n bevrydingsbeweging beskou en het sekere waardes verkondig, waarvan vryheid en demokrasie deel was. Die probleem is dat die inhoud wat die leierskap (wat oorweldigend ook lede van die SAKP was) aan die begrippe gegee het, nie met dié van die dissidente ooreengestem het nie. Die algemene politieke kultuur in die ANC/SAKP was dié van 'n Marxisties-Leninistiese beweging, met al die onverdraagsame aspekte daarvan. 'n Swak leier soos Oliver Tambo was hierteen nie opgewasse nie.

Dit is uiteindelik die primêre paradigma waarbinne 'n mens die ANC/SAKP se geskiedenis in Angola in die 1980's moet verklaar.

Ná die wettiging van die ANC/SAKP, het sommige van diegene wat toe steeds gevange gehou is, ontsnap en asiel in Tanzanië gevra. Daarvandaan is hulle in die daaropvolgende maande stuk-stuk na Suid-Afrika terug, en het die bestaan van die kampe en die probleme daaromheen uitgelek. Anders as Swapo, het die ANC dit toegegee en twee kommissies van ondersoek, gelei deur advokaat Louis Skweyiya en die sakeman Sam Motsuenyane, gevra om die besonderhede uit te pluus.

Dit is dus nie asof die ANC/SAKP die feite ontken het nie. Wat wel 'n probleem bly, is die verklaring wat gegee is, naamlik die noodsaak om Suid-Afrikaanse spioene aan die kaak te stel. Niemand kan ontken dat dit 'n probleem vir die beweging moes gewees het nie, des te meer weens die moeilike probleme wat dit in ballingskap moes trotseer, maar uit die bronne blyk ook duidelik 'n Stalinistiese, onverdraagsame element, 'n onvermoë om afwykende denke te akkomodeer. Tot vandag toe het die ANC/SAKP dit nog nooit toegegee nie.

Opsomming

Die ANC/Suid-Afrikaanse Kommunistiese Party (SAKP) het altyd beweer dat die doel van hulle gewapende stryd, vryheid en demokrasie was. Een manier om dit te toets is om te kyk na die alliansie se praktiese toepassing van interne demokrasie in die jare van ballingskap. Met dié doel voor oë word in hierdie artikel ondersoek ingestel na die situasie in MK se kampe in Angola, die twee gewapende opstande in 1984, en die strafkamp Quatro. Twee paradigmas om die situasie te verklaar, word ontleed. Die een is die standpunt van die ANC dat die probleme die gevolg was van die apartheidsregering se spioenasie, en dié van die dissidente dat hulle eenvoudig 'n demokratiese kultuur van verantwoordbaarheid wou hê. Die eindgevolgtrekking is

149 Onderhoud met Paul Trehwela, 13 Junie 2004 (www.omalley.co.za)

dat ofskoon daar waarheid in die ANC se verklaring steek, dit 'n feit is dat die alliansie se interne demokrasie veel te wense oorgelaat het.

Abstract

The ANC/SACP in Angola: A Case Study in Internal Democracy

The ANC/South African Communist Party (SACP) has always maintained that the purpose of their armed struggle was freedom and democracy. One way of testing this assertion is to investigate the alliance's practice of internal democracy during the years of exile. To this end, this article looks at the situation in MK's camps in Angola, the two armed uprisings in 1984, and Quatro punishment camp. Two paradigms for explaining the situation is analysed – the ANC saying that it was a result of the apartheid government's spying; and the dissidents stating that they simply wanted a democratic culture of accountability. The final conclusion is that while the ANC's explanation is not entirely off the mark, it remains a fact that the alliance's internal democracy left much to be desired.

Sleutelwoorde

African National Congress (ANC); Angolese kampe; demokrasie; gewapende stryd; Suid-Afrikaanse Kommunistiese Party (SAKP); Umkhonto we Sizwe (MK).

Key words

African National Congress (ANC); Angolan camps; armed struggle; democracy; South African Communist Party (SACP); Umkhonto we Sizwe (MK).